

R. D. MƏMMƏDOV, polkovnik; S. S. İSAYEV, polkovnik

Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi
E-mail: samirisayev_aahm@mail.ru

TÜRKİYƏNİN GEOSTRATEJİ MÖVQEYİ VƏ QARŞIDA DURAN HƏDƏFLƏR

Məqalədə Türkiyənin geostrateji mövqeyi və qarşıda duran məqsədləri, onlara uyğun vəzifələri, mövcud imkanları, artan iqtisadi-siyasi-hərbi nüfuzu və son illərdə əldə etdiyi iqtisadi-siyasi-hərbi gücü politoloji baxımdan araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Türkiyə, Avropa Birliyi, geosiyasi maraqlar, hədəflər, dünya nizamı.

Türkiyənin mövcud imkanları və artan iqtisadi-siyasi-hərbi nüfuzu. Türkiyə Yunanıstan, Bolqarıstan, Rumıniya, Moldova, Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Azərbaycan, Gürcüstan, İran, İraq, Suriya və Ermənistan ilə birlikdə 12 ölkə ilə qonşudur. Bu, onun geosiyasi və geostrateji mövqeyini xarakterizə edən mühüm xüsusiyyətlərindən biridir.

Türkiyə əhalisinin yüksək artım tempi, böyük bir hissəsinin 25 yaşdan aşağı olması, onun gənc və dinamik işçi qüvvəsinə malik quruluşunu yaradır. Əhali və işçi qüvvəsi əhəmiyyətli dərəcədə olan Türkiyə nəzərə alınacaq potensiala malikdir.

Son zamanlar Türkiyənin türk soylu dövlətlər ilə sıx əlaqələrinin möhkəmlənməsi, yəni onlara siyasi-iqtisadi dəstəyi bu dövlətlərin strateji səviyyədə əməkdaşlığına imkan yarada bilər.

Bəzi mütəxəssislər qeyd edirlər ki, Atlantikdan Koreyaya qədər böyük bir ərazidə 200 milyona yaxın insan türk dilinin müxtəlif ləhcələrində danışır. Bu işə təcrübə olaraq istənilən türk dilini bilən insanın Balkanlardan Çin və ya Hindistana kimi böyük çətinlik olmadan, səyahət eməsinə imkan yaradır.

Başqa sözlə, türk dilinə İpək Yolunda və Türk soylu dövlətlərdə Adriatikdən Çin dənizinə qədər ortaq bir dil kimi baxmaq olar.

Türkiyənin uğurlu inkişafının mühüm səbəblərindən biri kimi təhsil və elmə böyük həcmdə yatırımlar qoyulmasını qeyd etmək lazımdır. Məhz təhsil sektorunun son zamanlar daha sürətlə inkişaf etməsi, istər orta, istərsə də ali təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının mtiasir tələblər baxımından yenidən qurulması, elmi-kadr potensialının artırılması istiqamətində həvəsləndirici addımların atılması öz nəticəsini verməkdədir. O cümlədən, Türkiyə gənclərinin dünyanın ən aparıcı universitetlərində təhsil almaları və görkəmli alimlərin elmi-tədqiqat laboratoriyalarında təcrübə keçmələri bu istiqamətdə əsaslı dönüşə səbəb olan faktorlardan hesab oluna bilər.

İslam dininin, milli mənəvi dəyərlərin qorunduğu və güclü təbliq olunduğu Türkiyə bu mənada da mühüm üstünlüyə malikdir.

Çox sayda tarixi-dini abidələrin, müxtəlif sivilizasiya mədəniyyətlərinin və ticarət əlaqələrinin kəşifmə nöqtəsi olması, ölkənin zəngin keçmişini əks etdirməklə yanaşı, onun xarici turistlər üçün də cəlbədiciliyini artırmaqdadır. Təsədüfi deyil ki, bu amil ölkənin mühüm gəlir mənbəyini təşkil edən turizmin inkişafına çox ciddi təsir göstərməklə, ölkə büdcəsinin gəlirinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir.

Geosiyasi-geostrateji və geoiktisadi üstünlüyə malik olan Türkiyənin mtiasir dünya nizamında yer alması, qüdrətli və güclü dövlətə çevrilməsi heç də ənənəvi beynəlxalq güclər tərəfindən xoş qarşılanmaması təbiidir. Türkiyənin yüksək tempə siyasi-iqtisadi və hərbi gücünün artması növbəti illərdə mövcud geosiyasi güclərin narahatlığına səbəb ola bilər. Məhz bu amildən ehtiyatlanan Avropa ölkələri hər vəcdlə onun bu inkişafına mane olmağa, ona təsir göstərməyə çalışırlar. Bu istiqamətdə Türkiyənin Avropa Birliyinə üzvlüyü yolunda yaradılmış süni maneələr,

bəhanələr, birgə koalisiyada olmasına baxmayaraq terrorizmə, separatizmə qarşı mübarizədə onun tək qoyulması və ya ikili münasibət və s. amillər buna misaldır.

Türkiyə AB-ə üzv olsaydı, bu proseslərin daha tez və effektiv keçməsinə şərait yaranacağını ehtimal etmək olardı. Bir çox mütəxəssislər və siyasətçilər Türkiyənin yaxın illərdə AB-ə üzv olmasının Avropa dövlətləri üçün vacib olmasını nəzərə alaraq bunun mümkünlüyünə inanırlar. Mütəxəssislər bunun müəyyən vaxt alacağını da etiraf edirlər [1, s. 6].

Qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyənin iqtisadi potensialı və dövlətlərlə ikitərəfli qarşılıqlı əlaqələri AB tərkibində olmadan da gələcək inkişafını təmin etməyə inam yaradır. Çünki türk elitası arasındakı bir çox insanlar, Türkiyənin AB-yə tam üzvlüyü ona qarşı yaradılan müxtəlif səpkili bəhanələrdən daha çox vaxt alacağını düşünürlər.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Türkiyənin Avropa Birliyinin tam üzvlüyü yolunda bir çox məqsədyönlü maneələrin yaradılması: Osmanlı keçmişinin hələ də Türkiyə-Avropa münasibətlərində həlledici bir nöqtə kimi subyektiv olaraq hallandırılması, bununla yanaşı din, irq və mədəniyyət fərqliliyi bu üzvlüyün yaxın illərdə reallaşacağına olan ümidləri nisbətən azaldır.

Avropa Türkiyə ilə Avropa Türkiyəsi arasındakı iqtisadi balanssızlığın narahatlığının qısa müddətdə aradan qaldırılmasının qeyri-mümkünlüyünü ən böyük maneə kimi götürür [1, s. 20].

Avropa dövlətlərinə yaxşı məlumdur ki, yaradılan süni bəhanə və maneələr Türkiyənin güclü dövlət olmaq imkanlarının sürətinə müəyyən neqativ təsir göstərsə də, onu əsas istiqamətdən döndərməyəcək, yeni Türkiyənin bölgədə və dünyada özünə məxsus güc olduğunu və yeni dünya nizamında yer alacağını, daha müstəqil möqəyə qazana bilmə reallığını yəqin ki, nəzərdən qaçırmayacaqlar.

Beləliklə, Ankara ABŞ və onun avropalı müttəfiqlərinin vərdiş etmədiyi şəkildə daha güclü və daha da müstəqil bir mövqə əldə edə biləcəkdir [1, s. 21]. Belə ki, Türkiyənin dünya düzənində, geosiyasi proseslərdə, dəyişən dəyərlərdə və çağırışlar sistemində yeni güc kimi formalaşması nəzərə alınacaq səviyyəyə çata bilər. Güclü dövlətlərin illərlə davam edən hegemonluğunun, imperialist və ekspansionist siyasətlərinin həlledici qeyri-sabitliyi Türkiyənin şanslarını yüksəldə bilər [2].

Türkiyənin geostrateji məqsədləri. Ölkənin milli təhlükəsizliyini təmin etmək üçün vəziyyət, şərtlər və ehtiyaclarla mütənəsis siyasi, iqtisadi, psixo-sosial və hərbi vasitələrdən istifadə olunur. Milli təhlükəsizlikdən danışıldıqda global, böyük, yüksək, ittifaq, total və hərbi strategiya kimi ifadələrdən istifadə olunur [3, s. 16].

Müasir dövrdə dövlətlərin qarşısında duran başlıca vəzifələr milli təhlükəsizliyə, suverenliyə və ərazi bütövlüyünə qarşı yönəlmiş təhdidlərin müəyyən edilməsi və qarşısının alınmasıdır. Bu baxımdan, Türkiyənin yüksələn geosiyasi mövqeyi, iqtisadi-siyasi gücü ona qarşı təhdidlərin artmasına da təsir göstərməkdədir. Bu təhdidlərin artması Türkiyəni qarşıda duran məqsədlərə yenidən baxmağa və effektiv addımlar atmağa istiqamətləndirir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Türkiyə Cümhuriyyəti qurulduğu zamandan onun qarşısında duran milli məqsədlər əsasən aşağıdakılardan ibarət olmuşdur: qarışma, ümumi inkişaf, demokratikləşmə və ölkənin bütövlüyünün qorunması.

Qeyd olunan məqsədlərdən biri ölkənin bütövlüyünün qorunmasıdır ki, bu, Montrö və Hatay müqavilələrinə uyğun olaraq təmin edilmişdir. Digər məqsədlərə nail olmaq üçün isə daima məqsədyönlü işlər aparılmaqdadır.

1990-cı ildə, Sovet İttifaqının süqutundan və "Soyuq Müharibə"nin nisbətən zəifləməsindən sonra, NATO-nun üzvü olan Türkiyə üçün təhdidlər, yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, bu dövrün əsas xüsusiyyətlərini xarakterizə edir. Bloklararası qarşudurma və Soyuq müharibə ehtimalı azalmışdır. Bu səbəbdən, indi Türkiyə üçün etnik və milliyətçi qarşudurmalarla, dini və məzhəb qarşudurmaları və iqtisadi qarşudurmalarla qaynaqlanan regional qarşudurmalar, böhranlar və məhdud çarpışmalar əsl təhlükədir.

Digər tərəfdən, MDB-nin ən güclü üzvü olan Rusiya Federasiyası Avropada ən güclü silahlı qüvvələrə sahibdir. Rus qoşunları MDB respublikalarının digər üzvlərinin ərazilərində hələ də mövcuddur [4, s. 3].

Cənubi Qafqaza gəldikdə isə Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı işğalçılıq müharibəsi, Gürcüstanda Abxaziya və Osetiya problemləri Türkiyə qapılarında təhlükəli vəziyyətin yaranma ehtimalını yüksəldir.

Başqa sözlə, Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərini azad etmək məqsədilə apardığı müharibədə Rusiya və İranın Ermənistanla hərtərəfli yardım göstərmələri, Türkiyənin Azərbaycanla belə vəziyyətlər üçün imzalanmış sənədlərə uyğun olaraq Azərbaycana dolayısı yolla yardım etməsini, Türkiyənin Cənubi-Qafqaza gəlməsi kimi hallandırılması təbliğat xarakterlidir.

Təbiidir ki, beynəlxalq mövqelərinin güclənməsi fonunda Türkiyənin regiondakı geosiyasi rolunun artması, siyasi təsir imkanlarının genişlənməsi, Azərbaycanla strateji səviyyədə müttəfiqliyinin genişlənməsi, digər geosiyasi qüvvələr tərəfindən bir mənalı qəbul edilmir.

Müharibə dövründə və sonra Türkiyə rəsmilərinin tez-tez Azərbaycana olan səfərləri, ikitərəfli danışıqlar aparmaları Rusiya və digər dövlətlərin ciddi narahatlığına səbəb olmuşdur. Türkiyənin Cənubi Qafqazda möhkəmlənməsi, geosiyasi üstünlüyü Rusiya üçün heç də arzuolunan deyil. Rusiya tərəfinin postmüharibə dövründəki addımları, hər vaxtda regiondakı mövqelərini gücləndirməyə çalışması məhz Türkiyənin regiondakı üstünlüyünün artmasına qarşı yönəlmişdir.

Yaxın Şərqi bölgələri, yəni əsasən terrorçuların məskunlaşdığı dövlətlər Türkiyə üçün təhlükə mənbəyi kimi mövcuddur. Bu halda xarici, xüsusən də super dövlətlərin terroristlərə olan münasibətlərindən yaranan təhdidlər də qalmaqdadır.

Yaxın Şərqi Yaxın Şərqi çevirən bütün digər problemlər göz qabağındadır. Türkiyəni hədəf alan separatçı terror qruplarını dəstəkləyən dövlətlər də bir növ təhlükə mənbəyidir. Bu baxımdan bir tərəfdən ekstremistlər, digər tərəfdən İran, İraq, Suriya və yunanlar, ermənilər, Kiprlilər xüsusi əhəmiyyət kəsb edirlər.

NATO-nun 8 noyabr 1991-ci il tarixli Roma Sülh və Əməkdaşlıq Bəyannaməsi, Soyuq Müharibədən sonra üçün qəbul edilmiş yeni strateji fikri açıq şəkildə izah etdi. NATO-nun keçmiş Ali Komandanı General John Galvin, gələcəkdə ümumi müharibə deyil, məhdud və regional və ya yerli müharibələrin ola biləcəyi ehtimalına əsaslanan yeni NATO strategiyasının əsas məqsədini göstərmişdir [1]:

- *iqtisadi fərqliliklərin, millətlərarası asılılığın və din-məzhəb problemlərinin səbəb ola biləcəyi qeyri-sabitliyin və bölünmələrin qarşısını almaq;*

- *dəyişiklikləri və çevrilişləri və sirtünlələri ziddiyyət yaratmadan həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq və böhranın qarşısını almaq.*

Təhlükəsizlik məsələsinə geniş perspektivdən yanaşan NATO-nun yeni təhlükəsizlik siyasəti bir-birini tamamlayan və qarşılıqlı təsir göstərən üç elementə əsaslanır: dialoq, əməkdaşlıq və birgə müdafiə fərsətlərinin inkişafı və qorunması.

NATO-nun yeni strategiyasına görə Türkiyə üçün ən böyük təhdid, ətrafda meydana gələ biləcək regional və yerli qarşudurmalar, böhranlar ola bilər. Yaxın Şərqdə müxtəlif qruplaşmalar dini və məzhəb ideologiyalarından istifadə edərək Türkiyəyə qarşı fundamental təhdid yaratmağa çalışırlar.

Qeyd olunanları nəzərə aldıqda, Türkiyənin Balkanlar, Yaxın Şərqi və Qafqazdakı digər təhdidlərə qarşı hazır olması bir məcburiyyətdədir.

Məlumdur ki, Türkiyənin iqtisadi, demografik, siyasi və hərbi potensialı bu təhdidləri aradan qaldırmağa qadirdir. Buna müttəfiqlik imkanları da əlavə etmiş olsaq onda daha böyük güc yaranar.

Beləliklə, Türkiyənin iqtisadi, effektiv diplomatiyası və qətiyyətli daxili siyasi mühiti bu potensialdan yaxşı istifadə edilməsinə imkan yaradır.

Türkiyənin əlverişli, mühüm geostrateji bölgədə yerləşməsi onun imkanlarını genişləndirməklə yanaşı həm də ciddi problemlər yaratmaqdadır. Qonşu ölkələrdəki mövcud etnik-dini-sosial, həmçinin, terrorizmlə bağlı problemlər bu mənada Türkiyəni narahat edir. Bu səbəbdən də, Türkiyə bölgənin problemləri ilə yaxından məşğul olmaq istəyir. Bunlara əlavə olaraq, bu

bölgədəki dövlətlərin arasındakı problemlər dünyada bu və ya digər şəkildə əks olunur və dünya siyasətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Beləliklə, siyasi və hərbi baxımdan olduqca həssas bir regionda yerləşməsi və mövcud güc mərkəzlərinin birbaşa və ya dolaylı təsirləri altında olması Türkiyədən daha effektiv və düşünülmüş siyasət yürütməyi tələb edir [5, s. 53-57].

Hazırkı geosiyasi vəziyyətdən alınır ki, Türkiyə gələcəkdə də suverenliyini qorumaq məqsədilə bir sıra ərazidə geosiyasi mübarizə aparmaq məcburiyyətindədir. Yaxın Şərqdə, İraq, Suriya və Liviyada aparılan mübarizə buna əyani nümunələrdir.

NATO-nun üzvü olması ilə yanaşı, qazanılmış geosiyasi üstünlük, Türkiyənin həm bəzi qərb dövlətləri, həm də Rusiya və İran ilə (Ermənistanın işğalçılıq əməllərinə qarşı) siyasətində fərqli münasibətlər yaranmışdır, lakin hərbi-siyasi gücün artırılması və iqtisadi inkişaf tempi bu mübarizədən məqsədyönlü çıxmağa imkan yaradacaq.

Başqa sözlə, digər beynəlxalq güclər artıq Türkiyənin yeni beynəlxalq güc mərkəzi kimi formalaşdığını və onunla hesablaşmağı əsasən qəbul edir.

Türkiyənin Avropa Birliyinə üzv olmamasına baxmayaraq, istər Avropa, istərsə də şərq ölkələri ilə sıx iqtisadi-siyasi əlaqələr ölkənin qasısında geniş perspektivlər açıq və ÜDM həcminin durmadan artmasına təkan verir. Son 10 ildə Türkiyə iqtisadi-siyasi-hərbi-mədəni inkişaf sürətinə görə bir sıra Avropa dövlətlərini qabaqlamış və ÜDM həcminə görə xeyli irəli getmişdir.

Hal-hazırda G-20-yə daxil olan Türkiyə 2023-cü ildə dünyanın inkişaf etmiş 10 dövlətdən biri olmağı hədəfləyir. Artıq türk iş adamları təkcə Türkiyəyə deyil, ölkə xaricinə investisiya qoymaqla, ümumi gəlirlərini artırmağa çalışırlar. Türk iş adamları iqtisadiyyatın fərqli sektorlarına sərmayə yatırmaqla, dayanıqlı və sabit istehsal təmin etməyə, bununla da Türkiyənin iqtisadi-siyasi qüdrətinin artırılmasına nail olmağa çalışırlar.

NƏTİCƏLƏR

1. Türkiyə xaricdən ehtimal olunan təhlükələrə və daxildən dini-etnik zəmində baş verəbiləcək narazılıqlara qarşı böyük səylə müvafiq tədbirlər həyata keçirir.

2. Türkiyə, təhlükəsizliyini və inkişaf yolunu davam etdirməkdə, milli həmrəyliyi və plüralist demokratiyanı gücləndirməklə dünyəvilikə və bazar iqtisadiyyatına əsaslanmışdır. İqtisadiyyatın dinamik və rəqabətli formada inkişafı üçün dünya ölkələrində istifadə olunan uyğun üsullardan istifadə edir.

3. Son illər Türkiyənin siyasi-iqtisadi-hərbi sahədəki müvəffəqiyyətlərini, beynəlxalq münasibətlərdəki mövqeyini və geosiyasi durumunu onun inkişafı istiqamətində ciddi addımları hesab etmək olar.

4. NATO və Avropa Şurasına üzv olan Türkiyənin AB-yə üzv olması həm onun özü, həm də Avropa üçün müsbət amil ola bilərdi. Bu, hər iki tərəfin maraqlarına xidmət edərdi. İkilik yanaşma, xristian təəssübkeşliyi, ayrı-seçkilik olmasaydı, yaradılan maneələrin aradan qaldırılması mümkün olardı.

5. Yaxın Şərqdə, Suriyada, Liviyada, İraqda terrorizmə, separatizmə qarşı mübarizədə Türkiyənin qərbin yanında olması, NATO qüvvələri sırasında ən aktiv dövlət kimi özüni realizə etməsi Avropanın təhlükəsizliyi üçün mühüm amil sayıla bilər. Digər tərəfdən, təhlükəsizliyin təmin olunması ilə bağlı qarşılıqlı əlaqələr Türkiyə ilə AB-nin ortaq maraqlarını xarakterizə edərdi.

6. Perspektivdə NATO şərqdən yarana biləcək təhlükəyə qarşı qarant kimi öz funksiyasını davam etdirəcəkdir, həmçinin, həm Şərqi, həm də Qərbi Avropa ölkələrinin təhlükəsizliyinə yardımçı olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. William, Yb. Johnson, T. Dünya Meselelərinin Kəsişmə Nöqtəsində Türkiyə'nin Stratejik Konumu, Türkiyə və Avropa, Beklentilər və Güçlükler / Yb. William, T. Johnson - İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1995. S. 21.

2. Hüseynov, R. Türkiyənin Cənubi Qafqazda möhkəmlənməsi Rusiyanı andışılandırır / R.Hüseynov. [Elektron resurs] https://sherg.az/%C9%99b%C9%99r/159455?fbclid=IwAR3cwq1DTm9Ub7EokCXjPJJSMVTogB_m5mZH0DcUSXVkh7PVdxQXi60zAE [daxil olma tarixi: 26.04.21].

3. Stratejinin Evrimi, Çağdaş Stratejik Görüşlər və Stratejik Uygulamalar / - İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, - 1994. s. 16.

4. Harp Akademileri Bülteni, Sayı 181, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1995. S. 3.

5. Bugünün və Geleceğin Dünya Güç Merkezleri ve Dengeleri ile Türkiye'ye Etkileri, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1994. S. 53-57.

SUMMARY

R. D. MAMADOV, colonel; S. S. İSAYEV, colonel
Azerbaijan Higher Military School named after Heydar Aliyev
E-mail: samirisayev_aahm@mail.ru

TURKEY'S GEOSTRATEGIC POSITION AND OBJECTIVES

The article examines Turkey's geostrategic position and future goals, corresponding tasks, existing opportunities, growing economic-political-military prestige and economic-political-military power gained in recent years from a political point of view.

Key words: Turkey, the European Union, geopolitical interests, goals, the world order.

РЕЗЮМЕ

МАМЕДОВ Р. Д., полковник, С. С. ИСАЕВ, полковник
Азербайджанское высшее военное училище имени Гейдара Алиева
Электронное письмо: E-mail: samirisayev_aahm@mail.ru

ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ И ЦЕЛИ ТУРЦИИ

В статье исследуются геостратегическое положение и будущие цели Турции, соответствующие задачи, существующие возможности, растущий военно-экономический престиж и военно-экономическая мощь, приобретенная в последние годы, с политической точки зрения.

Ключевые слова: Турция, Европейский Союз, геополитические интересы, цели, мировой порядок.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 08.05.21